

משחק הקלפים בחנוכה

מאז ומעולם השתמש האדם במשחק, הן לשם שיפור הלמידה והחשיבה הן לשם בידור והנאה. ספרות המוסר, שהרבתה לגנות ולהוקיע את המשחק ככלל, הותירה עדויות רבות על המשחקים השונים בקהילות ישראל השונות. קהילה וקהילה מנהגיה והרגליה. בקהילות רבות היה המשחק ענין מקובל ורווח, ובאחרות היו נגועים בו שולי החברה בלבד. יש שראו זאת בעין יפה ורובם מוכיחים בשער. בין הפרצות השונות שפשו בקהילות ישראל שחקמי הדורות ראו להתריע נגדם ולתקן תקנות מיוחדות בעקבותיהן, אנו מוצאים גם את המשחק ובילוי הפנאי בשעשועים.

כבר מקדמת דנא נתפסו ימי החנוכה ברוב הקהילות כימים המיועדים למשחק, ומשום שהכל היו שטופים במשחק מיקדו הרבנים והדרשנים את התנגדותם בכך שמבזים את נרות החנוכה שהם קודש. ולא עוד אלא שבמשך דורות רבים נוצלו משחקי החנוכה באשכנז למטרות לימודיות, בדרך של חידודי לשון וחידות בתלמוד, כדי לחדד את שכלם של התלמידים. המשחק שהיה נפוץ הרבה שנים נקרא בשם "חנוכה כתבות". עם הזמן נשכח המשחק לגמרי, עד שגם משמעות המילה נשתכחה לגמרי.

ייחודיותם של ימי החנוכה

כמדומה שאפשר לקבוע שאחת הסיבות המכריעות לכך שימי החנוכה שימשו מטרה למשחק היא חופשת הבחורים מלימודיהם בישיבה¹. החכם המקובל רבי נתן נטע הנובר, מחבר הספר הנודע 'שערי ציון', שחוה על בשרו את חורבנה של יהדות פולין בפרעות ת"ח-ת"ט, ביקש בסיום ספרו 'יון מצולה', חיבור שהוקדש לזוועות המאורעות הללו, לשרטט תמונה בהירה אודות "הנהגה של מדינת פולין שהיתה כולה על דרך צדק וישר ונכון וקיים". האיש שראה את פולין בתפארתה סיפר בנימה נוגה על עולם שאיננו עוד, כדי להמחיש את גודל השבר והאובדן.

סדרי הישיבה בזמנו נתחלקו לזמן חורף וזמן קיץ: זמן חורף היה מר"ח מרחשון עד ט"ו בשבט, וזמן קיץ מר"ח אייר עד ט"ו באב. אלא שכל זמן נתחלק אף הוא לשניים; בזמן חורף למדו חילוק ופלפול מפי ראש הישיבה עד חנוכה, ומשם ואילך - והוא הדין לזמן קיץ משבועות ואילך - למדו ארבעה טורים עם ביאור וכן "רי"ף או שאר ספרים". בהמשך דבריו מתאר רבי נתן נטע הנובר, שאת ימי החנוכה הקדישו בישיבה לחזרה על החומר הנלמד עד אז. וזה דבר החילוק: "ואחר שאמר כל החידושים, אמר הראש ישיבה 'חילוק', דהיינו שמקשה בגמרא או ברש"י או בתוספות שדבריהם סותרים זה את זה, מקשה קיצורים או סתירות בגפ"ת ומתיר אותם, והתירוצים גם כן סותרים זה אל זה, ואמר על קושיא אחת תירוצ שני וכדומה לזה, עד שהלכה עומדת על בוריה".

סדר זה האריך ימים גם אחרי תקופתו של רבי נתן נטע. בתקנות הישיבה דקהלת פרשבורג משנת ת"ק, בעת כהונתו של רבי משה חריף, אנו מוצאים: "הרב אב"ד מחוייב בתחילת הזמן, מר"ח אייר עד עצרת,

¹ ואכן כך אנו למדים מלשונו של השל"ה, ראה לקמן הערה 4.

משולחנו של יחיאל גולדהבר

חנוכה, תשס"ט

ומר"ח חשון עד חנוכה, כל שבוע חילוק צו זאגן, כדי לחדד את התלמידים².

בארצות המזרח ביטלו לחלוטין את הלימוד במשך ימי החנוכה. רבי יעקב אלגאזי מבקר בספרו המפורסם 'חמדת ימים' (ח"ב, חנוכה פרק ג³) את "תופסי תורה" המונעים מאת תלמידיהם לימוד תורה בימי חנוכה, והוא תולה את מנהג "חסידים הראשונים" להפסיק את לימודי הישיבה, כדי לעסוק בצרכי התלמידים העניים.

למרות שלא שרדו תיאורים מסדרי הישיבות מתקופת רבותינו הראשונים, יתכן שסדרים אלו משקפים אף את המנהג הקדום, שכך כתב רבי ישעיה הלוי הורוויץ (נפטר בשנת ש"ץ), אב"ד פראג ופפד"מ ובסוף ימיו נשיא ירושלים, בעל שלי"ה: "בעונותינו הרבים רוב העולם נוהגים בו ביטול תורה, והולכים אחר ההבל. ומה **שרבותינו הקדמונים** פסקו ישיבה בימים ההם, עשו בשביל הנערים שיחזרו, ויחזרו על תלמודם מה שלמדו, שיהיה שגור בפייהם", ובגלל זאת הקדיש "תוכחת מוסר לחנוכה"⁴.

ימים שהותר לשחק בהם

על כל פנים, מסוף תקופת הראשונים באשכנז מצאנו שני עדויות על התפשטות המשחק בימי החנוכה. רבי יעקב ווייל⁵, מתלמידי מהרי"ל, נשאל בעניין משפחה אחת שהאשה טענה נגד בעלה שהוא מבזבז את כספם במשחקים, והבעל טען להגנתו: "שאינו עושה שום שחוק שלא כהוגן **רק בחנוכה כמנהג**". מהרי"ל ווייל צידד לזכותו של הבעל⁶.

על בן דורו רבי ישראל איסרלין, בעל 'תרומת הדשן', מספר תלמידו מהרי"ל ברונא⁷: "מעשה בהקהל שעשו תקנה שלא לשחוק **אלא אם כן אין אומרים באותו יום תחינה, ובחנוכה וכה"ג מותר לשחוק**. והלילה אחר חנוכה שאלו את מהרי"ל מרפורק [בעל תרומת הדשן] יצ"ו והתיר להם לשחוק, שלא הגיע לכלל איסור עדיין ולא חל התקנה"⁸.

כאן מצאנו לראשונה תקנה מיוחדת שנתקנה כדי לעמוד נגד פרצת המשחקים, שלימים נתקנו רבות כמותה ומפורסמות הימנה. ברבים מכתבי התקנות צוינו במפורש הימים המותרים למשחק, וביניהם חנוכה. במקור הסמוך שוב אנו מוצאים תקנה המתייחסת לימים שאין אומרים בהם תחנון.

רבי יהודה אהרן משה אלטשולר (אב"ד לודמיר, תלמידו של מהרש"ל מלובלין, אחיו של המקובל הנודע

² העתיקו מכת"י שמחה אסף, מקורות לתולדות החינוך בישראל, ד, ירושלים תש"ג, עמ' קכד. וראה תקנות קהילות אה"י, הובא אצל אסף שם, א, ת"א תרפ"ה, עמ' קפח. וכן הוא בתקנות הקלויז במאנהיים משנת תע"ג (שם, ד, עמ' פא), שזמן חורף נתחלק בחנוכה.

³ מהדורת קושטא תצ"ה, דף סח טו"ג. המהדורה הראשונה, איזמיר תצ"א, אינו כעת תח"י.

⁴ שלי"ה, ח"ב, מסכת תמיד, ראש פרק "דרך חיים תוכחת מוסר".

⁵ חי בין השנים קמ"ה ר"כ לערך. כיהן בערים נירנברג, אוגסבורג, וארפורט.

⁶ שו"ת מהרי"ל ווייל, סימן קלה.

⁷ רבי ישראל ב"ר חיים מרגנסבורג היה תלמידו ומחותנו של מהרי"ל ווייל, ונסמך ממנו להוראה.

⁸ שו"ת מהרי"ל ברונא, סימן קלו.

ר' אלעזר פערלס מפראג, בעל 'קנה חכמה קנה בינה' מספר בספרו 'ויחל משה': "כאשר הייתי בימי חורפי בארץ פולני"א זה שש עשרה שנה, בשנת שני"ז לפ"ק, נתעוררו על זה חכמי הארץ ההיא וקמו לעמוד בפרצה הזאת ולהסיר המכשילה וגדרו וגזרו ואמרו שלא לשחוק [בקלפים] בימות החול, זולתי כשאין אומרים תחנון. והנה עד היום מחזיקים את התקנה הזאת מידי שנה בשנה. ובודאי, כמדומה לי, שכמעט מימות תקנת עזרא ואילך לא נתקנה תקנה טובה מזה, וברור אצלי, שהתקנה הזאת היא שעמדה לנו באותם הצרות שהיו אז בעו"ה"⁹.

נחזור שנתיים אחורנית ועדיין בפולין. בשנת שני"ה ערכו ראשי קהילת קראקא, בירת המדינה, רשימה ארוכה של תקנות¹⁰. אחת הנקודות שראשי הקהל נדרשו אליהן, היא ההרגל להפיג את השעמום בבתי היולדות באמצעות משחקי קלפים:

"משחקי קלפים אסורים על בעלי-בתים, צעירים, נערים ועל עוברי-אורח בקוזמיר ובקראקא, ובכל חלקי העיר האחרים, ולא כל שכן במסבאות. איסור זה חל גם על נשים, ועל אחת כמה וכמה על העניים שוכני ההקדש. לנשים בכלל אסור לשחק, לא בכסף ולא בכאילו בכסף, זולת בחוה"מ ובחג החנוכה. האשה שיתפסו אותה משחקת בקלפים תיעצר ע"י פרנסי הקהילה בבית הסוהר, ויחזיקו אותה שם מן הבוקר עד הערב, ושמה יפורסם בבית הכנסת. ואין להתחשב אם הנשים הן במקרה ממשפחה מכובדת, או הרות, או מניקות"¹¹.

רבי בנימין הכהן, אב"ד וורמייזא, גזר "חרם" בשנת שצ"ח שלא לשחוק שום משחק, "הן קרטיין או עם קוביאיות או איזה שחוק שיהיה", והתיר רק בימי חנוכה. תקנתו זו נקבעה כמסמרות והמשיכה להתקיים גם לאחר פטירתו¹².

בשנת ת"נ אסרו בקהלת שנייטאך לשחק בימים שאומרים בהם תחנון. בשנת תע"ג צמצמו את ההיתר לימי החנוכה¹³.

כרועה נאמן השומר על צאן מרעיתו שקד רבי מאיר אייזנשטאט, רבה של קהילת אייזנשטאט בעל 'פנים מאירות', על טובת בני קהילתו. בראש חודש אייר שנת ת"צ, כאשר צרות שונות רדפו את בני הקהילה, חתם יחד עם חשובי הקהל על תקנות שונות וסייגים לדברים הטעונים תיקון. וז"ל התעודה: "בע"ה. באשר שראינו שמדת הדין מתוחה בקהלתנו, ומי שאמר לעולמו די יאמר לצרותינו די, ע"כ אמרנו לעיין במילי דמתא. ראשון לציון בענייני מלבושים..."

בהמשך באים בפירוט תקנות בענייני המלבושים, טיולי תערובות, וחרם על המשחקים בקארטיין.

⁹ ויחל משה, פראג שע"ג, סעיף רעד. ממנו הועתק אל 'יסוד תשובה', ראה להלן בסמוך להערה 17.

¹⁰ ראה מ"ד צ"צ"ק, "מיהו ר' ליבא רבה של לובלין?", המעין, שנה מח, גליון ג (ניסן תשס"ח), עמ' 77, לזהותו של רבה של קראקא באותה שנה. יתכן שמדובר במהר"ם מלובלין, ושמה היה זה כבר ר' מענדל ר' אביגדור'ש.

¹¹ פ"ה וועטשטיין, 'קדמוניות מפנקסאות ישנים', אוצר הספרות, ד (קראקא תרנ"ב), עמ' 292.

¹² רב"ש המבורגר ור"י זימר (עורכים), מנהגים דק"ק וורמיישא לרבי יוזפא שמש, א, ירושלים תשמ"ח, עמ' רלח.

¹³ ר' מאיר הילדסהיימר, תולדות קהילת שנייטאך, רמת גן תש"ס, עמ' 81, 111. הובא בהערות למנהגי וורמייזא.

הסעיף המיוחד למשחק הקלפים מגביל את המשחק לזמנים מצומצמים: נשים בבית היולדת וגברים בימי חנוכה. בסוף דבריהם גוזרים ראשי הקהילה תענית על כל התושבים "ביום ה' הסמוך, בחור מבן י"ז שנה ובתולה מבת ט"ו שנה, חוץ מעוברת ומניקה או חולה וזקן בן שבעים, ושאר בני הבית מחויבים לפדות תעניתם בצדקה"¹⁴.

על החרם בדבר הקארטין עמד ר' מאיר א"ש בתוקף רב, בגלל שפרצה זו גבתה קרבנות רבות בחרם ישראל. בצירוף רבנים נוספים כתב פסק דין בשנת ת"ק בדבר אנשים שעברו על התקנה, ומתוך דבריהם משמע שהאיסור קיבל משנה תוקף כמה פעמים במשך העשור שעבר משעת התקנה הראשונה. וז"ל הפסק: "באשר שהוכרז כמה וכמה פעמים בקהלתנו ברבים על משחקי קארטין בחרם, ומקורב נעשה בהם שפטים עונשים וחרפות, ונעשה למגדר מילתא למען הנשאים ישמעו ויראו ולא יזידון עוד, ולא השגיו כל זאת והוסיפו חטא על חטא ופשע על פשע, כאשר שמענו וכן ראינו שנתברר לפנינו שאנשים רשעים אלה חזרו לסורם הראשון, ולא השגיו בכל העונשים שנעשה בהם...". הכותבים מאריכים בהמשך דבריהם, שהיה מן הראוי להשית עונש קשה על העבריינים, אך כדי שלא לדחות אבן אחר הנופל הוחלט שלא להחמיר עמם ולמנוע מהם רק מלעלות לתורה וקניית שאר מצוות במשך שנה תמימה, וכן שאינם יכולים להמנות למשרה ציבורית למשך עשר שנים, "וגם מחויבים להחזיר המעות מה שהרויחו בשחוק קארטין לבעלים". על כל דברי הפסק מוסיפים המתקנים: "וכל הנ"ל נעשה בצירוף מורינו ורבינו הרב אב"ד דקהלתנו נר"ו ושאר יחידי סגולה לומדי תורה כדי לגדור פראות הדור כי רבו המתפרצים בזה"¹⁵.

מכח תקנה זו נמשכה גזירת החרם באייזנשטאט לדורות, והיה נהוג שמיד לאחר חנוכה ולאחר ימי הפורים בהם נתרופף קצת האיסור, היה השמש נוטל רשות מרב העיר וראשי הקהילה לחזור על החרם. לאחר שקיבל את רשותם היה עומד על הבימה ומכריז: "משחק הקלפים אסור בחרם כמקדם". רבי מרדכי יפה-שלזינגר, רבה האחרון של אייזנשטאט, סיפר שנהוג זה היה קיים עד שואת יהדות אירופה, ואף העבריינים שלא היו מדקדקים במצוות, העדיפו - מפחד החרם - לצאת אל השכונות הנכריות באייזנשטאט ולשחק שם בקלפים¹⁶.

יש לציין לדעה האומרת שהיתר המשחקים בימים המותרים אינו כפשוטו. בשנת תקנ"ב נדפס בלבוב ספר בשם "יסוד תשובה", בעילום שם מחברו, ועל השער נאמר שחיברו "אחד קדוש מדבר" וכי הוא מלוקט מכל ספרי פוסקים ומוסר: עמק המלך, ויחל משה, כתבי האר"י וקנה חכמה. בפרק יח הוא נותן הסבר למנהג הרע של שחוק בקלפים בימי חנוכה ופורים: "כי זה כמה דורות שלפנינו אשר אסרו

¹⁴ פנקס קהלת א"ש, דף נו ע"א (הובא מכת"י אצל ב' וואכשטיין, Urkunden und Akten...Der Juden In Eisenstadt, ווינן 1926, עמ' 148).

¹⁵ שם, דף סח ע"א (שם, עמ' 378).

¹⁶ ר' ידעאל מלצר, בדרך עץ החיים, ירושלים תשמ"ו, שורשי האר"י, עמ' 26-27. וראה מש"כ הרצ"ה אייזנשטאט במבוא לספר פנמ"א, מהדורת נ"י תשכ"ב, בדבר אחד ששיחק בקארטין מחוץ לעיר היהודים בא"ש ותצא אש ותשרוף בקצה העיר. יצאו אנשי העיר לחפש מקום קבורתו של רבי מאיר א"ש לבקש מחילתו ולא מצאוהו. אך לא ציין מקור הסיפור. הארכתי בעניין זה בספרי 'תולדות בעל פנים מאירות' אשר בכתובים.

המשחק בחרם, כי ע"ז בטלו הרבה מלעסוק בישובו של עולם, וחששו פן מרוב הרגלם לא יוכלו להתאפק ויעברו ח"ו על החרם בסתר, והיה תנאי מפורש שהימים הנזכרים אינם בכלל החרם ובהם ישקוטו יצרם הרע, אבל לעולם מעותדים לכל העונשים אשר כת ליציס מעונשים בהם"17.

שחוק מביא לידי הוללות

רבי מאיר א"ש אב"ד אונגוואר, הזהיר את תלמידיו לבל יבלו את ימי חנוכה ב"הבלי השחוק" ומסר בשם רבו רבי משה סופר בעל 'חתם סופר': כי עצת היצר הוא להפריע בימים אלו מעבודת השם ותלמוד תורה"18.

רבי משה טייטלבוים אב"ד אוהל, מוכיח שעיקר תקנת ימי החנוכה היתה להודות ולהלל ולא לאכילה ושתייה, ומסקנתו: "מזה יוצא מוסר גדול מאוד להמאבדים זמן קדוש הזה בשחוק וקלות ראש במיני משחקים, ושותים במזרקי יין זוללי בשר, ונעורים כל הלילה וכמעט אינם מתפללים, אוי להם ולנשמתם, ולא דברה תורה במתים, ואנחנו נברך יה"19.

רבי יעקב עמדין מבקר את המשחקים ומבליס את ימיהם בהבלי עולם, והוא מתאר בשפתו העשירה: "לעסוק בק"ר ובצחוק ביחוד בחנוכה ובפורים ובמועדי ה' המקודשים. יקראו איש אל רעהו, ואנשים לקראת נשים, נערים וישישים, לשחוק בקלפים יפים, ישנים עם חדשים, שוקדים על סכנת בנות ישראל לילה ויום ואינם בושים, על כן אמרתי אמרר בבכי כי הטחול שוחק..."20.

לאור הדברים מובנת התקנה שנתקנה באותה תקופה באשכנז, בשנת תק"ל, המזהירה מפני שחוק המביא לידי ערוה. בתקנת ראשי קהילת אשאפנבורג (במדינת פרקוניה התחתית בגרמניה) ובראשם האב"ד רבי דוד טביל שייאר נאמר: "מהיום והלאה יהיה אסור לשחק אנשים עם נשים או בתולות הן בחנוכה ופורים וחתונה..."21.

17 עמ' מ. לעיל הובא לשון ספר 'ויחל משה'.

18 זכרון יהודה, אונגוואר תרכ"ז, סעיף רנד.

19 ישמח משה, פרשת וישב, ברוקלין תשנ"ח, עמ' שנ. כעין זה הוכיח בעל נודע ביהודה את בני פראג בשנת תקכ"ב. ראה אהבת ציון, דרוש ג.

20 לשונו בספרו בירת מגדל עוז, סוף חלק עליית דרך ארץ, בתוך חלק שני של סידורו, אלטונא תק"ח, דף רו ע"א. בסידורו, חודש ב שער ו, מהדורת אשכול ירושלים, עמ' קצח, הוא מטיף נגד אלו הנגררים אחרי תהלוכות הגוים, ובתוך דבריו מזהיר את בניו גם על המשחקים שלדעתו הם מחוקותיהם: "הנני משביעכם אל חוקות הגוים אל תלמדו שחוק קלפים פספסין וקוביאאות והדומה להם, בסוד משחקים לא תשבו ולא תעמודו, חלילה וחלילה, אך הרחק כמטחוי קשת, אפילו בחנם. השמרו לנפשותיכם מן השחוק. רבים הושחתו בו כעוברי חוק. אך דבר אחד אני מניח לכם לטיול ולהרחיב הלב... דהיינו ביומא דפגרא ביה רבנן, אז מותר לכם לשחוק מעט בשקאקי [=שח] וזה בלי מעות, רק לחדד השכל קצת ובלבד שלא תאריכו בו אלא כשעה אחת לכל היותר".

באותו סגנון הוא מבכה הוא את בני דורו שבמקום להגות בהלכות חנוכה הם עסוקים "למשוך ביין את בשרם, לשחוק בשקאקי... עושים לחם כזבים להתעלס באהבים, בימים המקודשים לאות ולמופת בישראל" (מור וקציעה, הקדמה לסימן תרע).

21 Historische Berichte über die Juden Aschaffenburg, שטראסבורג 1900, עמ' 94.

זלזול בקדושת החג

לעיל הובאו תקנות רבי בנימין רבה של וורמייזא שנתן גושפנקא לשחק בימי החנוכה. מי שכיהן אחריו כרבה של וורמייזא, רבי שמשון בכרך (כיהן בה בין השנים ת"י-ת"ל), רצה לבטל את הרשות גם לימים אלו מפאת קדושתם, והיה בדעתו להמירם עם ימי חגם של הנוצרים החלים בסמוך לאחר חנוכה, ולא עלתה בידו, כפי שמספר בנו רבי יאיר חיים: "נהירא, כד הוינא תליא, נמנו ורבו בעלי תקנות, בראשם א"א הגאון מוהרר"ש זצ"ל, לשנות מנהג קדום הנהוג דלא לשחוק כל השנה, רק בימי חנוכה, והרע בעיני א"א החסיד שיהיו ימי נס הקבועים להודות ולהלל, מיוחדים לשחוק ולקלות, וביקש לאסרם ולקבוע תחתיהם ח' ימי (עידם) [אידם] שאין בהם ביטול משא ומתן, שבני אדם נשארים בבתייהם, ולא עלתה בידו, כי לא הסכימו לשנות המנהג"²².

החיד"א (חי בין השנים תפ"ד-תקס"ו) מאריך בספרו לב דוד (פרק כח) בגנות משחקי הקלפים בימים מקודשים אלו. אעתיק בדילוג את לשונו המליצי:

"מזה ישכיל אנש בימי חנוכה, אשר הגדיל ה' לעשות עמנו והצילנו מכף צר, מחויבים אנו להודות ולא להוציא הימים הקדושים האלה בשחוק וקלות ראש ומשתאות של רשות ויין ענושים המורם מהם. יום ולילה לדרוש אל המתים גיעול הקרטין להפסיד ממון ולפרוק עול תורה ומצות. ואם בשאר ימים, מאר"י דעובדין הללו, אשר הלך הלכו האיש"ים כמנהג הפוחזים, ועמדו בסוד משחקים. חלפו חק היהדות, הפרו ברית התורה, ואת פושעים נמנו. ק"ו אם יעשו גם בימי החנוכה, ימי נסים אשר מחויבו להלל ולהתבונן בפרטי הנס"²³.

בן דורו, רבי יעקב עמדין, בהלכות חנוכה שהדפיס בסידור, הוסיף על הגליון בכתב ידו: "ואוי להם לטפשים המאבדים אותם הימים והלילות המקודשים לה' במלאכת השחוק לילה ויום לא ישבותו. כאילו מצווים ומוזהרים על כך, וכמה קלות ראש נמשך מזה עברו תורות חלפו חוק"²⁴.

קדושת הנרות

הראשון שנגע בנקודה זו הוא בעל 'תרומת הדשן' שפקד על תלמידיו: "שאין להניח התינוקות לשחוק אצל נרות חנוכה". והוסיף: "ואף אם אין ב"ד מצווין להפרישם, מ"מ ליכא פרסומא ניסא, כיון שדרך הילדים להדליק נרות לשחק"²⁵. והוא בעצמו עשה בכל חנוכה "קטפות" – היינו משחקי גימטריה ושעשועי מלים שהומצאו במיוחד לחנוכה²⁶ - בשביל הבחורים, על הסוגיות שלמדו בענייני חנוכה

²² שו"ת חות יאיר, סימן קכו. יש לציין למש"כ ר' חיים יאיר במקום אחר בקיצור נמרץ: "מנהג בלתי הגון שבימי חנוכה מתירים לשחוק" (הובא מתוך כת"י ע"י מ' גידמן, התורה והחיים, ג, ווארשא תרנ"ט, עמ' 113).

²³ הביאו רבי חיים פאלאגאי בספרו מועד לכל חי, סימן כז סעיף סו.

²⁴ סידור היעב"ץ, מהדורת אשכול, ירושלים תשנ"ג, ב, עמ' תנ. ובאותו סגנון כותב בספרו מור וקציעה סוף סימן תרע, ומכנה אותם משוגעים ושמצוה למחות אותם.

²⁵ לקט יושר, ח"א, ברלין תרס"ג, עמ' 153.

²⁶ נזכר הרבה בספרי אשכנז מתקופת מהרי"ל ולאחריו. על מהותו ומשמעות כינויו הארכתי בספרי על מנהגי חנוכה (בכתובים).

ולפעמים גם על נושאים תורניים אחרים. תלמידו, רושם הדברים, מביא דוגמאות שונות של "קטפות" ממה שנשארו בידו מרבו הגדול.²⁷

אחריו אימצו רעיון זה מחברים שונים, בעיקר המוכיחים המפורסמים, שטענו שהמשחק מזלזל בקדושת הנרות. רבי יוסף יוסקה אב"ד דובנא (שס"א-תנ"ו), הוסיף שגם לפני נר השמש אין לשחק, ומוכיח על פי דרכו: "באמת קדושה גדולה יש בנרות שמדליקים הנקראים 'שמשים', שנה זה מדליק הוא דוגמת הכהן המדליק נרות בבית המקדש"²⁸, ומכאן תראה בפגם הגדול מה שקצת אנשים לוקחים נר השמש מהנר ועושים לאורו דברי חול ומכל-שכן הפגם הגדול והעוון הפלילי שמשחקים בשחוק לפני הנר הזה"²⁹.

תלמידו המפורסם, רבי צבי הירש קיינובר, בעל 'קב הישר' (ת"ה-תע"ב), עוד הגדיל לקדש את נר השמש יותר משאר הנרות. הוא מביא ראיה מגודל השמש שהוא יותר ארוך משאר הנרות (זאת נעשה כדי להבליט את שונותו, שיוכר שהוא נר חול³⁰): "שהנר שמש הוא דוגמת הכהן, שהיה מדליק נרות בבהמ"ק ודוגמת שרפי מעלה, המדליקין בוצינין קדישין, שיאירו פני כסא כבודו יתברך. ומכאן תראה הפגם הגדול מה שראיתי, בעוונותינו הרבים, שרוב העם נוהגים, שלוקחים נר השמש מן הנרות ועושים לאורו עסקי חול. ומכל-שכן עתידין ליתן הדין מהעוון הפלילי שמשחקים באור השמש בקלפים שקוראים 'קארטין' או בקוביות שקוראים 'וערפיל' ואינם יודעים שהשמשים הם קדושה יתירה יותר מנר חנוכה כמו שכתב מהרי"ל הרמז: שרפים עומדים ממעל לו, רצה לומר, שהשמשים עומדים ממעל להל"ו נרות של חנוכה. על כן, המזלזל במצוה זו בודאי ענשו יהיה קשה מאוד..."³¹.

דבריו כולם אין להם פשר: מהי הזיקה בין גובה הנר ואורכו לקדושתו³². אולם לעניינינו למדים, שבני העם הסירו את השמש מעל המנורה, מתוך התלהטות במשחקם, כדי להאיר את משחקם!

²⁷ לקט יושר, שם, וכן בעמ' 103.

²⁸ דבריו טעונים ביאור.

²⁹ יסוד יוסף, פרק פ. ואולי מכאן מקור לדברי 'באר-היטב' (סימן תרעג ס"ק ז) שכתב בשם 'מצאתי כתוב': "אסור להשתמש בו [בנר השמש] תשמיש מגונה, וכל שכן לשחוק בקארטין ח"ו אצלו".

³⁰ רמ"א סימן תרעג סעיף א. ומקורו במרדכי שבת, סו"ס רסט.

³¹ קב הישר, סוף פרק צו. קצת תמוה, הרי אביו ורבו – רבי אהרן שמואל קיינובר בעל 'ברכת הזבח', בביהנו בעיר פראנקפורט תיקן (בשנת תל"ד) איסור משחקים משך כל ימות השנה מלבד: חנוכה פורים ואצל יולדת, הובא אצל הרב מרדכי הורביץ, רבני פרנקפורט, ירושלים תשל"ב, עמוד 63.

³² להעיר מדברי מגיד מישרים לרבי יוסף קארו, פרשת מקץ מהדו"ב, המבאר ענין ח' נרות של חנוכה, שהם להמשיך בחי' חכמה למלכות ומייחדין ז"ס עם בינה: "ונהוג להדליק ט' יתירה וקראו לה שמש, למרמז לכנס"י דאיהי משמשא לכלהו, ואיהו מנא דכלהו" [תרגום: לרמז לכנסת ישראל שהיא משמשת את כולם והוא הכלי לכולם].

בדברים נוכחים מוכיח רבי יחיאל מיכל עפשטיין, בספרו 'קצור שלי"ה', פיורדא תנ"ג, ענייני חנוכה דף קד טו"ד, ד"ה יש נוהגין, שאלו הנוטלים את השמש מעל המנורה ומסתובבים איתו בבית לצרכם, הלא הפסידו את כל תכליתו של השמש.

רבי משה הויזן מקופנהגן, בספרו 'קולי יעקב'³³ יצא בתוכחת מוסר נגד "המבלים זמנם בשחוק הקוביות והקלפים בחנוכה". מתוך תיאורו החרוז והמחודד ניכר היטב הלך הרוח במקומו: "למראה עינינו ולשמע אזנינו דאבה נפשנו ממעשה בני עמנו אשר המה עושים. בימים האלה שנעשו לנו בהם נסים, וקבעום חכמים להודות ולהלל, והמה הפכום לתעב ולחלל. ולא ההמוניים לבדם מעוותים נתיבותיהם ודרכיהם מסלפים. אף כי בחורי חמד יודעי ספר שונים וחריפים. אחרי תהו ובהו רודפים. תורת ה' עץ חיים בהבל וריק מחליפים, מבלים זמן זמניהם בשחוק קוביות וקלפים. לשחוק אומרים מהולל ומעשיהם בעיניהם טובים ויפים. באמרם תקפה עליהם משנתם והם יגעים ויעפים. פניהם רעים והנם זועפים. ובמלאכתם מלאכה שבתורה נרפים המה נרפים. ואומרים אין פשע הננו זכים וחפים. וכל היום וכל הלילה טסים ועפים. בשווקים וברחובות סובבים ומקיפים. אולי ימצאו חברים אשר לשחוק שואפים. ואינם מקפידים אם הם גנבים או נואפים. ובשחקם מדברים שקרים ועושים זיופים [!]
מנחשים ומעוננים ודרשים כשופים ולפעמים יפסידו ובאים עד ככר לחם מחוץ לאופים. על כן אמרתי טוב עשר ידות, כי אחודה להם חידות על תיבות חנוכה מיוסדות"³⁴. פרקיהם לקוחים מן התורה ומנביאים אנשי מדות הלא טוב לאחוז בזה מבשחוק ומדברי שקרים".

תיאור קודר זה לא מצאנו לו חבר בספרי המוסר, אולם מלשונו מוכח שהיו מוכיחים גם את בני הישיבה, ואלו האחרונים לפחות מן השפה ולחוץ הצטדקו באמתלאות שונות.

על התוצאות השליליות של המשחקים אנו למדים מתוך עשרות תשובות המפוזרות בספרי הראשונים והקדמונים (ראה למשל שו"ע ונו"כ חו"מ סימן לד), בעניין היתר נדר או תקנת הקהל. רבים נגררו בזרם המשחק ורמתם המוסרית ירדה פלאים, ובמצוקתם נדרו שמהיום והלאה ימנעו ממשחק, וכמובן ש'המכורים' לא יכלו לעמוד בנדרם...

טומאה השורה על הקלפים

שלב נוסף במאבק נגד הקלפים בימי החנוכה הוא החידוש שמרוב הטומאה הנגרם מהמשחק – שורה טומאה על עצם הקלפים!

לראשונה כתב זאת רבי ישראל ב"ר אהרן יפה אב"ד שקלאוו, בספרו הגדול 'אור ישראל'³⁵. אחרי הכוונות של ברכת המצוה הוא כותב: "והנה צירוף הכוונות יחד... מסוד מעלת הנקודות. ואם כן גדול

³³ המבורג, תקס"ג, עמ' פו. קיבל הסכמות מאת רבי צבי הירש אב"ד אלטונא, רבי רפאל הכהן אב"ד המבורג ורבי אברהם אב"ד קופנהגן.

³⁴ היינו ה'כתבות' שהוזכר לעיל.

³⁵ פפד"א תס"ב, דף קעו טו"ד. ספר זה הוא פירוש על הזוהר ועל כתבי האר"י. קיבל הסכמות מכל רבני אשכנז ומעריין. איני מבין את פשר הרמזים המספריים שבדבריו.

יש לציין את דברי בן דורו, הוא ספר 'שם יעקב' לרבי יעקב סג"ל רבה של עיר לובזנץ (פלך קאליש), פפד"א תע"ו, דף נו טו"ד. אף הוא מוכיח את העם הנגררים אחרי משחק הקלפים, ובתו"ד כותב בשם "מחונתי המאור הגדול רבנן קשישאי מוהר"ר ליב אב"ד גרידץ שיחיה, שק"ר ושט"ן המה שני רעים, כיון שלוקחים מהם שני שינין נשאר קרטון, והמה שני קלי"... בסגנון דומה כתב רבי חנוך העניך פפרשי, רב בעיר שנייטוך (נכדו של בעל 'ויחל משה' שהובא לעיל), בספרו ראשית בכורים (קונטרס תוכחה מגולה), פפד"מ תס"ח, עמ' כט.

המצוה הזאת, ראה תראה בעו"ה אשר נתפשט המכה בכולו ביותר בימי החנוכה שנעשה קשר רשעים תכף אחר מצות הדלקת נרות, מעוררים שחוק וקלות ראש של ד' אבות נזקין שהם אבי אבות הטומאה שקורין קארטין וכל מין ומין הם ט"ט. כי איתא בילקוט חדש ערך כשפים: כשעושין רפואה לניזק מן השד בתשעה עצים היינו לפי שהשדים מתחברים יחד תשעה תשעה. וכו'. ובוזה תבין שחוק של אבי אבות טומאה הנ"ל יש בכל מין ומין הפחות שבכולם הוא מספר ששה והגדול שבכולם הוא י"א להראות שהוא מקליפה הנ"ל...".

רבי יואל חסיד מאמצ'יסלוב³⁶ השתמש בדברי רבי ישראל יפה בצוואתו הידועה³⁷. הוא אינו עובר בשתיקה על תופעת המשחק בחנוכה, וכך הוא מצווה: "כשתבואו לזמן חנוכה אזי תדליקו הכל כדינו וכו' והסעודה בחנוכה לפי רוב הפוסקים הם כמעט סעודת הרשות. בכך מן הנכון ללמוד בכל סעודה תורה. ואם תרצו לשמוח לכבוד הנס אזי עצתי שתקבצו משפחתך הכשרים ותשמחו ותעלצו ותתעלסו והעיקר שיהא ד"ת על שולחנך והכל בשמחה ובאימה ויראה ושבח והלל לה' שעשה לנו נסים נפלאים וכן בכל עת. וחלילה חלילה להקבץ ולשחוק בקוביא שקוראין קארטין חלילה וחס, הס שלא להזכיר, ושלא להרגיל כלל וכלל לב"ב, כי הוא עון פלילי וטומאה יתירה כאשר האריך בזה בעל אור ישראל. ורח"ל איך מעשה שטן מצליח בעת שעשה לנו הש"י נסים גדולים, וכי זה הוא תשלום גמול שהיה צריך להוסיף תורה ומצות ושמח להשי"ת, ובמקום אשר עשה לנו נסים ונפלאות, עוד מוסיפים חטא על פשע לשחוק בשחוק הטמא הזה, לבד מכמה קלקולים שבאים מזה, ואין אני רוצה לעורר כך הדין בעוה"ר באשר הורגלו בו רח"ל, איך שהוא דבר רע ומר".

למרות שהכיר היטב את המציאות המרה וידע על התפשטות משחק הקלפים בבתי ישראל, עכ"ז הכריז בקול רם בגנות הנוהג!

רבי ישכר בער בלאך אב"ד סעמניץ ומאטרסדורף³⁸, היה גם מוכיח בשער. בספרו 'בינת יששכר'³⁹ הוא מוכיח את בחורי הישיבות שאחרי השיעור עם ראש הישיבה הם מטיילים בחוץ ועוסקים בהבלי העולם ומטרתם כלפי חוץ היא כדי לחדד את שכלם, ודרכם אינה נכונה שהרי בטלה מביאה לידי שעמום. וממשיך בגנות הקלפים, ומצא רמז נוסף בגנותם: "וכל שכן אותם העוסקים בשחוק קרטין ושאך [=קלפים ושח] ואומרים שכוונתם לחדד את שכלם, אוי להם ולנפשם, איך יעלה על דעת אנושי חדד מוח הטהור אשר בו הקדושה שורה משכן הנשמה בגשמי הטומאה אשר עליו הקליפה שורה וכבר אמרו קרטין ג"י שטן, ויש בהם ארבע מראות נגעים, ועולים עד י"א⁴⁰, כנגד י"א יום שבין נדה לנדה". וממשיך: "וראוי להרבות בגנותם... וישראל קדושים כבר גדרו גדר כל קהלה וקהלה כמות שהיא".

³⁶ נודע בחיבורו 'חידושי מהרי"ח' למשניות. היה מרואי פני הגר"א. צוואתו התפרסמה מאוד ושבה ונדפסה פעמים רבות.

³⁷ סימן יז. נדפסה לראשונה בוילנא תקצ"ה. הצוואה התפרסמה מאוד ושבה ונדפסה פעמים רבות.

³⁸ חי בין השנים ת"ץ-תקנ"ח. היה בנו של בעל 'תוספות חדשים' על המשניות.

³⁹ פראג תקמ"ו, חלק דרך בינה, דף יז טו"א.

⁴⁰ איני מבין רמז מספר 11 לכללי המשחק.

שנים ממאורי החסידות שהאירו לנו את אור החנוכה, רבי לוי יצחק מבארדיטשוב ורבי צבי אלימלך מדינוב, הזכירו טומאה זו. רבי לוי יצחק התבטא שידוע שבכל קלף יש קליפה גדולה⁴¹, ורבי צבי אלימלך מדינוב מאריך בספרו 'בני יששכר' בשבח אורו של תורה המתגלה בחנוכה, של"ו נ"ח הם כנגד ל"ו מסכתות הש"ס. ומוסיף בגליון: "ומזה תתבונן גודל האיסור והפגם הנעשה בנפש מי שעוסק ח"ו בשחוק הקרטין (בג"י שטן)⁴² אשר המציאה הקליפה בימי שליטת היוונים ל"ו קלפים⁴³ זה לעומת זה שרצו לבטל עי"ז התורה..."⁴⁴.

מאידך מצאנו שההולכים בנתיב החסידות של הבעש"ט, החשיבו את משחק הדריידל⁴⁵ והוסיפו רמזים שונים לאותיות נגיה"ש⁴⁶, למרות שברור שמקור הדריידל אף הוא משחק עממי של הימור בכספים, והשוני המהותי בין קלפים לדריידל לא מובן. מצאתי הסתייגות ממשחק הסביבון רק אצל רבי אלעזר

מקאמרנא שכתב: "שעתה מתפשט היצה"ר הזה בשאר עניינים שכיוצא בזה, לזה קיבלתי עלי ועל ב"ב שלא לשחק כלל, כי בדור הזה הוא כולו יצה"ר, ובעל נפש דקדושה ירחיק גם מזה, ומכל-שכן בשאר משחקים רעים".

בברכת חנוכה שמח,
יחיאל גולדהבר

משחקי קלפים בחנוכה, בעוד הרב עומד על גבם במורת רוח
איור עתיק יומין, מחניים, כד (תשט"ו), עמ' 72

⁴¹ קדושת לוי, חנוכה, ד"ה ידוע מאמר.

⁴² מכל האמור עד כאן, יש להעיר על כל המלקטים למיניהם, המציינים לדברי קדושת לוי ובני יששכר כמקור למאמר זה שקרטין בג"י שטן, וכבר קדמום גדולים וטובים. וכן כתב רבי אברהם דנציג (בעל חיי אדם) בצוואתו 'בית אברהם', וילנא תקפ"א, סימן מז: "אני גוזר אליכם בגזירת עירין שלא לשחוק בקרטין כלל, כי זה בג"י שטן".

⁴³ לא מצאתי לו חבר.

⁴⁴ בני יששכר, חודש כסלו, מאמר ב סעיף יב. וראה רבי שאול בראך, אבות על בנים, פ"ג מי"ג, מה שביאר ע"פ דבריו.

⁴⁵ רבי אלעזר סאפרין מקאמרנא, בו ביתי, פרעמישלא תר"ס, חנוכה, דף קג טו"ד, כתב שרבי מאיר מפרמישלאן שיחק עם בניו, וכן אביו רבי יצחק יהודה מקומארנא שיחק באחד מימי החג.

⁴⁶ אמרי פנחס, מהדורת ת"א תשל"ד, שער ד' ערך חנוכה, סעיף תרסג; צמח צדיק (ויזניץ), ב, חנוכה, טשרנוביץ תרמ"ה, דף כא טו"ג; בני יששכר, כסלו, מאמר ב סעיף כה: "מנהג אבותינו תורה הוא", ועוד.